

«L'OBSERVATORI CATALÀ» DE RAFAEL PATXOT

Josep M. OLIVER
Agrupació Astronòmica d'Osona

Paraules clau: *Josep Comas Solà, Observatori Català, Mailhat, telescopi, Rafael Patxot, Universitat de Barcelona*

Summary: *In 1896 Rafael Patxot i Jubert, illustrious Catalan patron, and amateur meteorologist and astronomer, built an observatory at his home in Sant Feliu de Guixols. This observatory was equipped with a magnificent visual and photographic telescope and the best meteorological instruments of that time. Josep Comas Solà worked there for a while. In 1911, Patxot donated the telescope to the Astronomical Society of Barcelona, and this organisation, in turn, gave it to the University of Barcelona in 1918. It has not been used since and should be recuperated for teaching purposes as it is an instrument of great historical value.*

Key words: *Josep Comas Solà, Observatori Català, Mailhat, Rafael Patxot, telescope, University of Barcelona*

Sant Feliu de Guíxols, de 1896 a 1911... i fins ara

Rafael Patxot i Jubert (Sant Feliu de Guíxols, 1872 - Ginebra, Suïssa, 1964) va ser un industrial del suro, ben conegut per les seves obres de mecenatge i per les seves aportacions a la cultura catalana. El seu interès per les tradicions, la llengua, la música i la ciència van fer d'ell un home singular a qui les circumstàncies en diverses èpoques (sobretot al començament del segle i a l'esdevenir la guerra civil) li van deixar un amarg regust del qual es va lamentar durant la resta de la seva vida.

De ben petit manifestà interès per l'astronomia i la meteorologia. Després d'estudiar a Anglaterra i aprofitant estades a França, va entrar en contacte amb el món astronòmic francès que encapçalava Camille Flammarion. Amb només 22 anys i amb el recolzament econòmic de què gaudia, el 1896 va fer construir a casa seva, al passeig del Mar de Sant Feliu de Guíxols, un magnífic observatori astronòmic i meteorològic, amb instruments de categoria molt superior a la dels que podien aspirar la majoria d'aficionats; el va anomenar «Observatori Català» (figura 1).

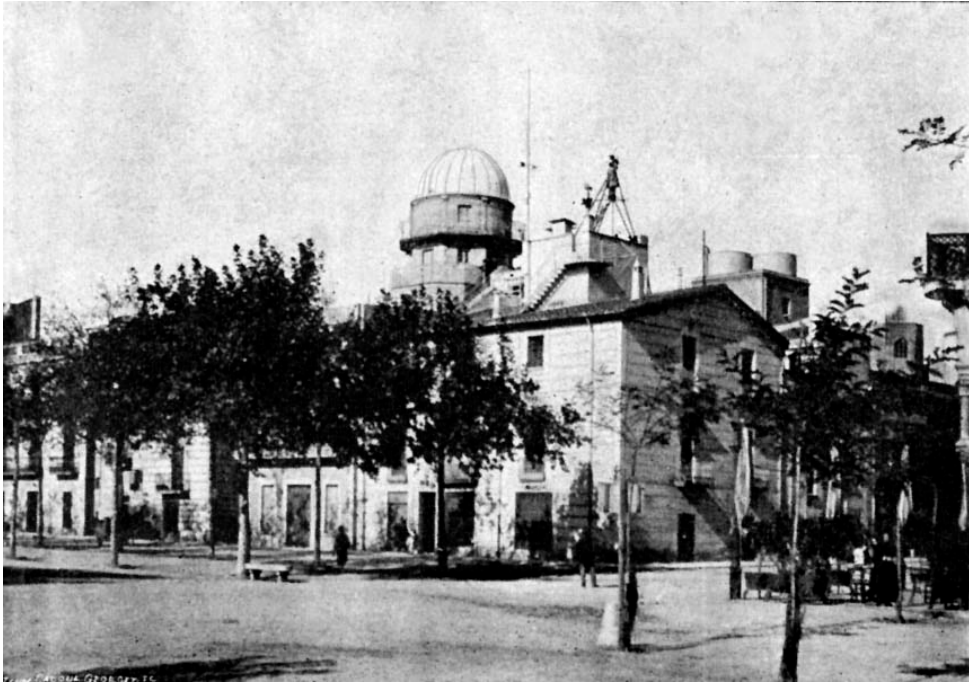

Fig. 1. L'«Observatori Català», al passeig del Mar de Sant Feliu de Guíxols, l'any de la seva instal·lació (1896).

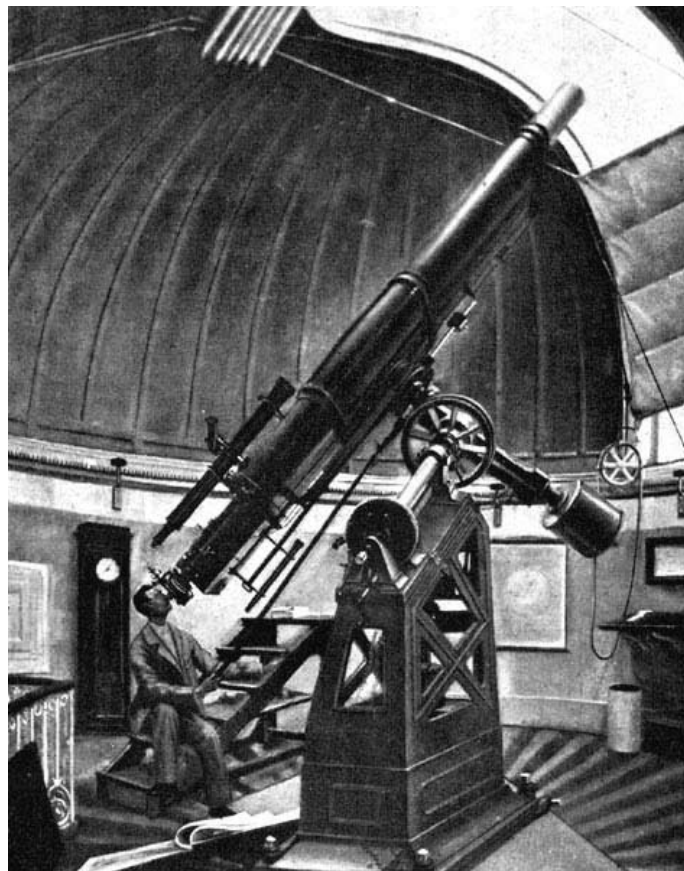

Fig. 2. Rafael Patxot amb el seu telescopi (1896).

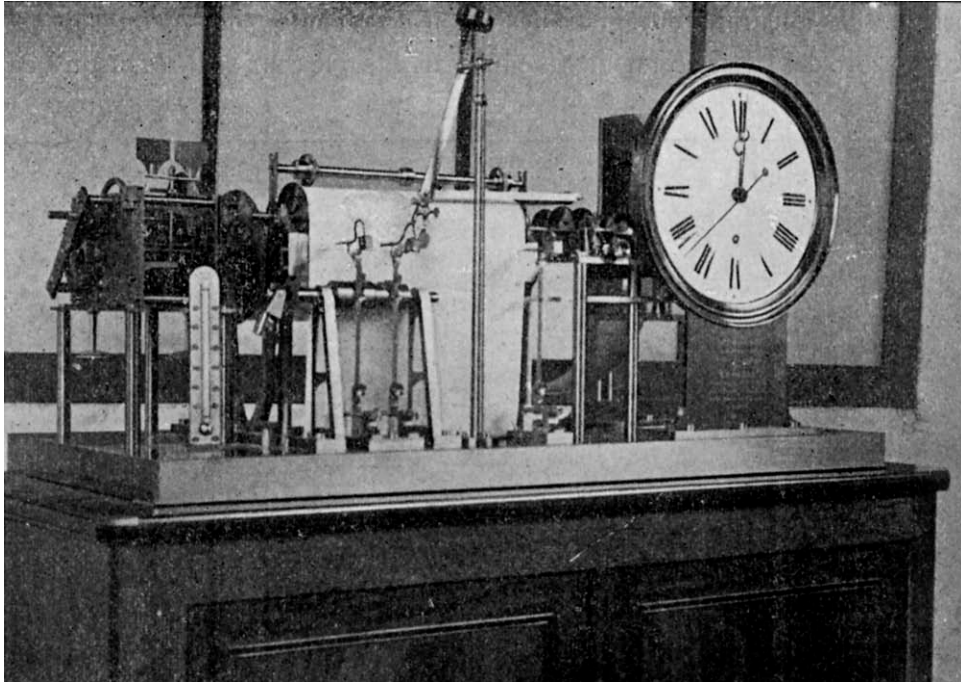

Fig. 3. L'anemòmetre enregistrator, un aparell innovador a l'època.
Es conserva al monestir de Montserrat.

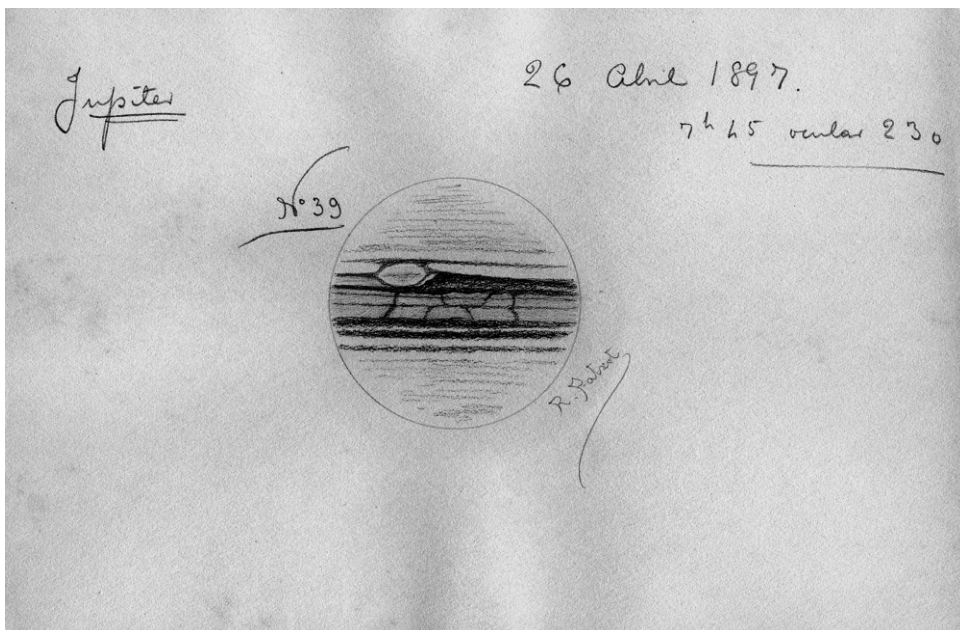

Fig. 4. Dibuix de Júpiter fet per Rafael Patxot. Una de les poques observacions que va fer de les quals deixà constància (26 d'abril de 1987).

El telescopi era un refractor Mailhat, construït a París, de 22 cm d'obertura, amb doble tub òptic: un de visual i un altre de fotogràfic (figura 2). Responia al disseny més avançat d'aquelles èpoques, quan començava a arrencar la fotografia astronòmica de cel profund. Quant a mida, era dels telescopis més grans d'Espanya, superat només pel telescopi de 33 cm del Real Observatorio de la Armada a San Fernando (Cádiz) i per un telescopi antiquat i gairebé fora d'ús de 27 cm de l'Observatori de Madrid.

Fig. 5. Fotografia de la nebulosa M 42 d'Orió, obtinguda per Josep Comas Solà amb el telescopi de Patxot. La fletxa assenjala una estrella variable que hi va descobrir (gener de 1898).

L'equipament meteorològic va consistir en els millors instruments que hi havia. Fins i tot va estrenar un nou model d'anemògraf, superant així la qualitat tècnica dels observatoris oficials de l'Estat (figura 3).

Rafael Patxot va fer-hi una tasca sistemàtica de mesures meteorològiques. Tot i que deia que l'astronomia li interessava molt, tan sols va deixar constància d'unes desenes d'observacions en forma de dibuixos, la major part sobre superfícies planetàries i taques solars, uns temes que llavors estaven de moda entre els aficionats. De fet, era el millor que permetien fer aquells telescopis, de distància focal molt llarga (figura 4).

El 1897, Patxot va proposar a Josep Comas Solà, que ja s'havia llicenciat en ciències físiques i matemàtiques, que treballés al seu observatori cobrant un sou. Segurament va considerar, encertadament, que era molt observatori per a ell tot sol, i més tenint com tenia altres ocupacions de responsabilitat, com la direcció de la seva empresa (el seu pare havia mort i se'n va haver de fer càrrec ell). Comas, en acceptar, es va convertir en el primer astrònom professional d'Espanya, tret dels marins que treballaven a San Fernando i dels oficials de l'Estat que treballaven al Real Observatorio de Madrid.

Comas va fer una bona tasca amb aquell telescopi, tot i que breu. Va confeccionar un catàleg d'estrelles dobles, descobrint-ne diverses, va descobrir una estrella variable, va fer una bona campanya d'observacions de Mart, compaginant-les amb unes quantes observacions de Patxot, va iniciar-se en la fotografia, etc. (figures 5 i 6). I va enamorar-se de la germana de Patxot, Maria, amb qui es va casar i va establir la nova llar a Barcelona, abandonant, per tant, Sant Feliu. La seva tasca efectiva amb el telescopi va durar poc més d'un any.

Rafael Patxot va passar a tenir altres preferències —l'empresa li donava problemes— i pràcticament va abandonar l'astronomia; no, en canvi, la meteorologia per la qual seguia interessat i fins i tot havia començat a col·laborar amb Eduard Fontserè, creant el que esdevindria la Xarxa Pluviomètrica de Catalunya i que, anys després, el 1921, es convertiria en el Servei Meteorològic de Catalunya.

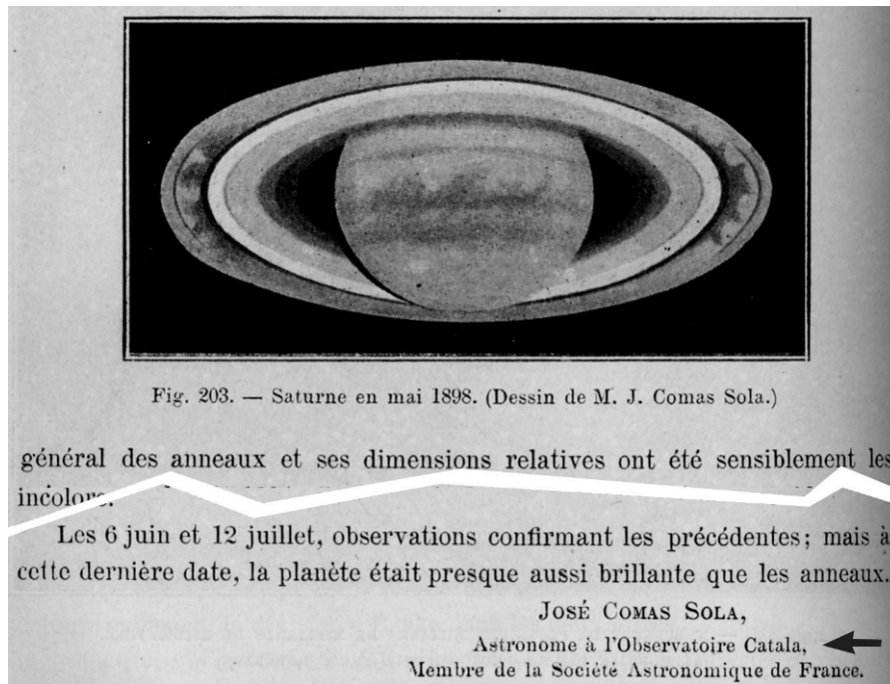

Fig. 6. Observació de Saturn feta per Josep Comas Solà i publicada a la revista *L'Astronomie* de la Société Astronomique de France (1898).

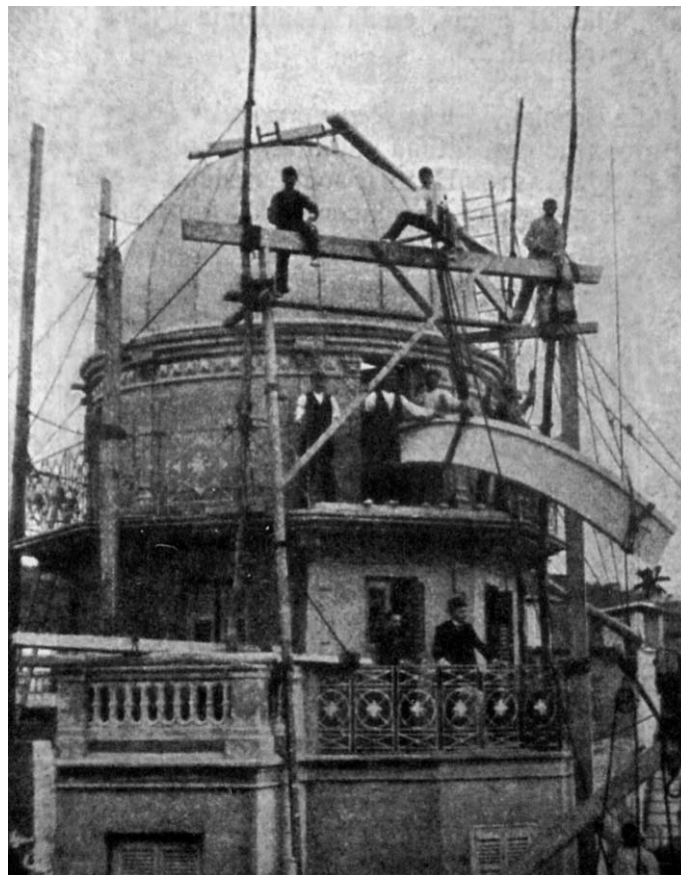

Fig. 7. L'observatori va ser desmuntat el desembre de 1911 per enviar-lo a Barcelona.

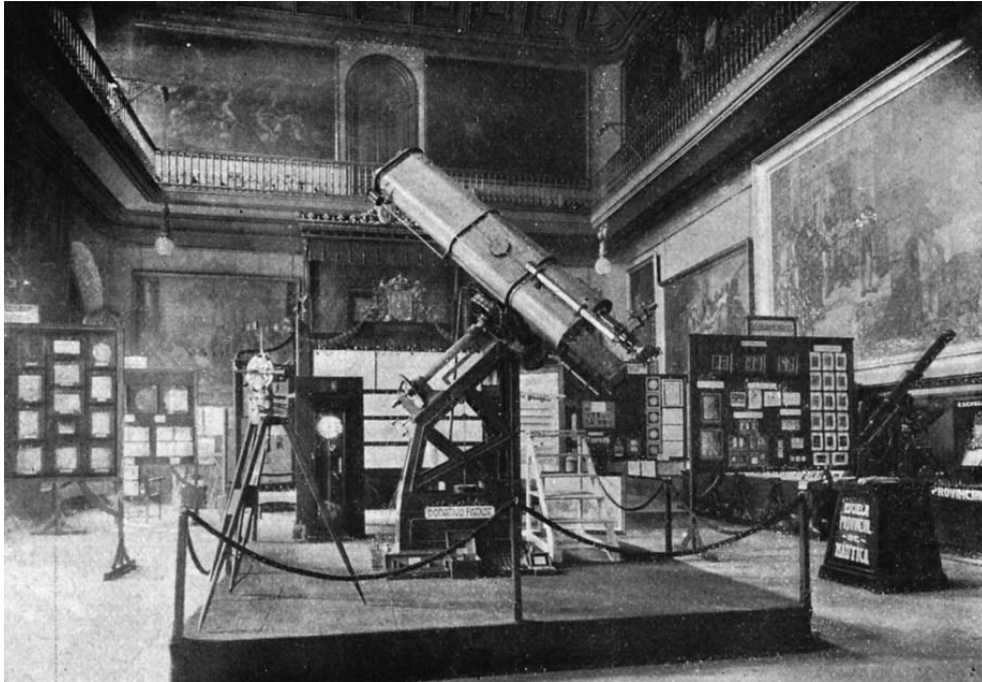

Fig. 8. El telescopi i altres instruments accessoris, exhibits a l'Exposició d'Estudis Lunars de 1912, a l'edifici de la Universitat de Barcelona.

El magnífic telescopi va restar inactiu des que va marxar Comas, i tot l'observatori va ser desmantellat el 1911 (figura 7). Patxot va fer donació dels instruments meteorològics al Monestir de Montserrat i dels astronòmics a la Sociedad Astronómica de Barcelona. Aquesta associació havia estat fundada el 1910 per iniciativa de Salvador Raurich, qui en va ser el secretari perpetu. De tota manera, el 1911 s'havia fundat a Barcelona una altra associació, rivalitzant amb aquella, que va ser presidida per Josep Comas Solà: la Sociedad Astronómica de España (que poc després tindria per nom Sociedad Astronómica de España y América). Resulta que, per qüestions familiars, Patxot i Comas es van enemistar profundament, i Patxot va voler venjar-se regalant el magnífic observatori a l'associació rival, de la qual un dels fundadors i un dels presidents va ser el seu amic Eduard Fontserè. La Sociedad Astronómica de Barcelona era una associació modesta, sense local social propi (utilitzava un despatx que els va cedir la Universitat de Barcelona) i, de cop i volta, al cap de menys de dos anys de la seva fundació, es va trobar amb la donació del magnífic telescopi i instruments accessoris, com un rellotge sideral i un teodolit, més la cúpula, desmuntada. Patxot havia posat com a condició que ell ho regalava tot, però que les despeses d'instal·lació anessin a càrrec de l'entitat. L'entitat l'únic que va poder fer, de moment, va ser guardar-ho en un magatzem.

El 1912 la Sociedad Astronómica de Barcelona va organitzar una Exposició d'Estudis Lunars al Paraninfo de la Universitat, amb fotografies i objectes aportats per observatoris espanyols i estrangers. Al centre de la sala hi va exhibir el telescopi de Patxot i els principals accessoris, amb l'orgull i la satisfacció de ser-ne ara els propietaris (figura 8). Al mateix temps, va iniciar gestions per aconseguir un lloc i la subvenció necessària per construir un observatori que servís per fer-hi sessions d'estudi i sessions didàctiques per al públic i per a escolars. Les gestions fetes per Eduard Fontserè van dur a la conclusió que el Parc de la Ciutadella seria un lloc molt idoni, i l'Ajuntament es va comprometre a fer-se'n càrrec.

L'any 1913, l'Ajuntament hi va assignar una partida pressupostària, però va acabar l'any sense que es fes res. La partida es va tornar a incloure al pressupost de 1914, però el trasbals generat per la Primera Guerra Mundial va aturar el projecte. El 1917 es va tornar a consignar el pressupost, però

Fig. 9. L'observatori de Rafael Patxot en l'actualitat (2009), sobre les teulades de l'edifici històric de la Universitat de Barcelona.

llavors les despeses extres que va haver de fer l'Ajuntament per fer front a la greu epidèmia de grip el van tornar a anul·lar. I el 1918, els directius de l'Associació (les activitats de la qual havien minvat molt), desanimats, van oferir l'observatori a la Universitat.

El 1918 l'observatori va ser instal·lat sobre les teulades de l'ala nord de l'edifici de la Universitat de Barcelona, cantonada carrers Balmes-Diputació. Inicialment es va pensar que podria servir per a una tasca de divulgació pública, fent observacions a les quals el públic hi podria assistir entrant pel pati del darrere de la Universitat i per una porta també del darrere. Però, sigui perquè l'accés no era directe pel carrer o perquè els directius de l'associació no hi van posar cap entusiasme, el cas és que l'activitat del telescopi va resultar molt aviat nul·la. La Universitat tampoc no el fa ver servir. En alguna ocasió es va intentar donar-li un ús per a pràctiques dels estudiants, però sense èxit. De fet, el tipus de telescopi no és gens adequat per a aquell lloc, sobre teulades, on la reverberació tèrmica ha de produir, forçosament, molta turbulència a les imatges. L'observatori, doncs, encara és allà, al darrere de l'edifici històric. La cúpula es veu des del carrer (figures 9 i 10).

L'octubre de 2009 es va inaugurar a Mosqueroles (Fogars de Monclús), dins el Parc Natural del Montseny, el museu Masia Mariona, dedicat a l'obra de Rafael Patxot. És una masia que ell havia fet construir com a casa d'estiueig i que havia dedicat a la seva filla Mariona, morta molt jove. Aquesta casa ha estat donada a la Diputació pel nét de Patxot, Rafael Carreras-Patxot, i ara, una vegada restaurada, disposa d'unes magnífiques instal·lacions a la primera planta dedicades a Patxot, mentre que a la segona planta hi ha les oficines del Parc.

Aquest seria un lloc magnífic per instal·lar-hi l'històric «Observatori Català» i fer-hi una tasca didàctica, tal com volia Rafael Patxot. El telescopi està en molt bones condicions de conservació (la Facultat de Ciències Físiques té cura dels elements més delicats) i tan sols li caldria un treball de restauració no gaire difícil perquè pogués tornar a funcionar. La cúpula és el que està en més mal estat, però també es podria restaurar, tot i que el més pràctic seria instal·lar-lo sota una cúpula moderna. De

Fig. 10. El telescopi en l'actualitat (2009).

fet, el telescopi s'hauria de treure d'allà, on no hi fa res més que degradar-se. Sigui a Mosqueroles o en un altre lloc, caldria recuperar-lo com a valuosa peça que és de la història de l'astronomia catalana.

Crèdits de les imatges

- Figures 1, 2, 3, 5, 6 i 7: L'Astronomie (Société Astronomique de France).
- Figures 4 i 10: Factory Projectes Especials.
- Fig. 8: Catàleg «Exposición Internacional de Estudios Lunares» (Sociedad Astronómica de Barcelona, 1912).
- Fig. 9: Autor.